

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра судової медицини

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА ЛЕКЦІЇ

Навчальна дисципліна «судова медицина»

Лекція № 1 «**Предмет і завдання судової медицини. Історія її розвитку. Організаційно-процесуальні засади проведення судово-медичної експертизи в Україні**»

Курс 4 Факультет медичний

Лекцію обговорено на методичній
наradі кафедри «29» серпня 2023р.
Протокол № 1.

Зав. кафедри Г.Ф. Кривда

Одеса – 2023 р.

Лекція № 1. «Предмет і завдання судової медицини. Історія її розвитку. Організаційно-процесуальні засади проведення судово-медичної експертизи в Україні» - 2 год.

1. Актуальність теми. Обґрунтування теми.

Під час розслідування справ, пов'язаних зі скоєнням злочинів проти здоров'я та життя людини у слідства виникають питання, з'ясування яких пов'язане з медичними та біологічними знаннями. Розв'язання таких питань покладено на судово-медичну експертизу та фахівців - судово-медичних експертів. Згідно чинного законодавства у разі потреби до виконання судово-медичних дій може бути залучений лікар будь-якого фаху. Тому знання організаційних основ судово-медичної експертизи та процесуальних норм, які регламентують судово-медичну експертну діяльність, є необхідним для лікарів будь-якого фаху.

2. Цілі лекції (мета):

навчальні:

- ознайомити студентів із організацією судово-медичної служби в Україні, процесуальними нормами та законодавчими нормативно-правовими актами, які регламентують її проведення;

- ознайомити студентів з діяльністю визначних судових медиків України – Бокаріуса М.С., Концевич І.О., Райського М.І., Рубешанського А.Ф., Сапожникова Ю.С., Фадєєва А.М. та їх вклад у розвиток теорії і практики судової медицини.

виховні:

- виховання у студентів сучасного професійного мислення;
- забезпечення засвоювання студентами провідного значення вітчизняних клінічних, наукових, педагогічних шкіл у розробці проблем лекції;
- ознайомити студентів з історичними відомостями про вплив відомчої підпорядкованості та особливостей соціально-економічної формації суспільства на об'єктивність судово-медичної експертизи.

3. План та організаційна структура лекції.

№№ п.п.	Основні етапи лекції та їх зміст	Цілі у ступенях абстракції	Тип лекції. Обладнання лекції.	Розподіл часу
1	2	3	4	5
I.	<i>Підготовчий етап.</i>		Комбінований тип	5%
1.	Визначення навчальної мети.			
2.	Забезпечення позитивної мотивації.			
II.	<i>Основний етап.</i>		У відповідності з виданням: «Методичні рекомендації щодо планування, підго-	85 – 90%
3.	Викладення лекційного матеріалу за планом: 1. Вступ. Історія розвитку судової медицини як науки	I	рекомендації щодо планування, підго-	

	2. Розвиток вітчизняної судової медицини	II	товки та аналізу лекції».	
	3. Історія розвитку судової медицини на Одещині	III		
	4. Визначення судової медицини, її ознаки	II		
	5. Системи організації судово-медичної експертизи	II		
	6. Судово-медична служба України, її регламентація	II		
	7. Процесуальні та організаційні положення судово-медичної експертизи	II		
III.	<i>Заключний етап.</i>			
4.	Резюме лекції. Загальні висновки.			
5.	Відповідь лектора на можливі запитання.			
6.	Завдання для самопідготовки.			

4. Зміст лекційного матеріалу:

- *текст лекції:*

1. Вступ. Історія розвитку судової медицини як науки

Судова медицина - стародавня наука. Джерела судової медицини відносяться до епохи рабовласницького суспільства. Історичні документи свідчать, що судово-медичні знання і судово-медична практика зустрічалися в Древньому Вавилоні, Древньому Римі, Древній Греції, Єгипті, Китаї, Індії, Японії. Про це свідчать праці батька медицини – Гіппократа V століття до н.е., що давав медичну оцінку ушкодженням черепа і проводив огляд вагітних жінок. Далі дослідження трупа убитого імператора Юлія Цезаря придворним лікарем Антістієм (44 р. до н.е.), що знайшов на тілі 23 рани і тільки одну смертельну. І нарешті всесвітньовідомий Кодекс Юстиніан (6 в. н.е.), де відзначалася особлива роль лікарів у судовому процесі. Країни Сходу (Китай, Японія, Індія) також мали свою цікаву історію, що починається з написання книг китайськими лікарями і юристами з питань медицини і криміналістики, а в 1247 році вийшов п'ятитомник компендіум по судовій медицині «Си-Юань-Лі». У цьому керівництві Сун-ци зупинився практично на всіх розділах судової медицини (первісний огляд трупа, травматологія (прижиттєві, смертельні ушкодження, ушкодження гострими і тупими знаряддями), механічна асфіксія, отруєння і багато іншого). Праці «Си-юань-лі» вплинули на розвиток судової медицини Японії, Кореї і країн Індокитаю.

Основоположником наукової судової медицини в Європі варто вважати французького хірурга Амбруаза Паре, що у 1562 році провів у Парижі вперше судово-медичний розтин і видав знаменитий трактат «Трактат про висновки лікарів і бальзамування трупів» у якому він приділив багато уваги механічній асфіксії, акушерсько-гінекологічній експертизі, смерті від отруєння чадним газом і смерті від впливу атмосферної електрики (блискавки) і ін.

Незважаючи на дуже тривалу історію свого розвитку наша наука одержала назву «судова медицина» відносно недавно - у 1690-ом році. Цього року німецький учений Йоган Бон опублікував перший підручник, що отримав назву «Основи судової медицини». Поступово ця назва стала загальноприйнятною. До 1690 року ця

наука мала різні назви: у Німеччині - «Державне лікареведіння», в Англії - «Медичне правознавство», у Чехословачинні - «Медична криміналістика», у Росії до 1917 року - «Медико-судова наука» і т.д.

2. Розвиток вітчизняної судової медицини

Розвиток судової медицини в Україні тісно зв'язано з розвитком її в Росії, а потім у СРСР, тому в розвитку судової медицини ми виділяємо наступні етапи:

1. Допетрівський - до 1716 р., коли експертизи проводилися у формі оглядів живих осіб і дослідження трупів у випадку насильницької смерті, що ще не були обов'язковими, були рідкими і носили випадковий характер. Законодавчих, регламентуючих актів у цей період ще не було.
2. Петрівський (1716 – 1864 р.) починається з появи Військового Статуту Петра I, що наказує обов'язковий розтин трупів у випадку насильницької смерті (1716) до введення судової реформи (1864). З'явилися регламентуючі документи – «Статут судової медицини» (1828), перероблений у 1842 році і проіснував до жовтня 1917 року і «Наставляння лікарям при судовому огляді і розтині мертвих тіл» (1829). Перший вітчизняний підручник був виданий у 1832 року С.А.Громовим «Короткий виклад судової медицини».
3. Третій етап (1864-1917 р.) зв'язаний із гласним судочинством, коли судова медицина стала займати належне місце у відкритому судовому процесі, де лікар піддавався допиту і зобов'язаний мати достатню підготовку для захисту своєї думки науковими даними. У цей період судова медицина стає на науково-експериментальний шлях, велику увагу приділяється підготовці кадрів. Наприкінці 19 – початку 20 століття з веденням голосного судочинства стимулюється розвиток судової медицини, з'являються наукові праці великих судових медиків (Е.В.Пелікана, П.П.Заблоцького, И.М.Гвоздьова, В.О.Мержевського, П.А.Мінакова, М.Ю.Попова, Н.А.Оболонського, А.С.Игнатовського, А.И.Шибкова, Ф.Я.Чистовича і багатьох інших). Незважаючи на це в Царській Росії все-таки рівень організації професіоналізму і доступності судово-медичної служби був украй низьким. Дослідження живих і мертвих осіб проводилося чи городовими повітовими лікарями, що належать до Міністерства внутрішніх справ. Лікарів було мало, бази не було, дослідження трупів було не повним, судово-медичних лабораторій по дослідженню речовинних доказів не було. Зв'язку між практичними працівниками і співробітниками кафедр судової медицини майже не було.
4. Четвертий етап (1917-1951 р.) зв'язаний із зміною організаційної структури судово-медичної служби. У 1918 році при Наркомздраві РСФСР засновується підвідділ медичної експертизи, видається «Положення про права й обов'язки державних судово-медичних експертів» і видаються правила про порядок розтинів трупів, про лабораторії і т.п. (1919 р.) У 1920 році засновані посади губернських, міських і районних мед. експертів, а також губернські судово-медичні лабораторії. У цьому ж році були видані «Положення про судово-медичного експерта». У 1921 році судово-медична служба стала самостійною в системі організації охорони здоров'я, а до 1924 року була визначена чітка організаційна структура державної судово-медичної служби, відкривалися нові

обласні бюро, організовувалися перші судово-медичні лабораторії. У 1924 році при НКОЗ РСФСР засновується посада головного судово-медичного експерта. У 1918 році видані правила для складання висновку про вагу ушкоджень відповідно Кримінальному кодексу 1926 рік. У 1932 році організований Державний науково-дослідний інститут судової медицини, першим його директором став Н.В.Попов. У 1934 році видане «Положення про судово-медичну експертизу». У 1939 році видана постанова Раднаркому СРСР «Про міри зміцнення і розвитку судово-медичної експертизи». Ця постанова являлася винятково важливою подією в історії розвитку судово-медичної експертизи. Напередодні Великої Вітчизняної війни директором Державного науково-дослідного інституту судової медицини і Головним судово-медичним експертом НКЗ СРСР став учень Н.В.Попова видний учений В.И.Прозоровський. 21 жовтня 1943 року була утворена самостійна система судово-медичної експертизи Збройних Сил, що очолював професор, перший із судових медиків член-кореспондент АМН СРСР М.И.Авдєєв. Під час війни військовими судовими медиками було виконано значне число експертиз, що сприяли оперативному розкриттю правопорушень і зміцненню морально-психологічної стійкості військ. На цьому етапі великий внесок у розвиток судової медицини внесли великі судові медики (Н.В.Попов, Н.С.Бокаріус, М.Г.Сердюков, М.А.Броннікова багато хто інші).

5. П'ятий етап (1951-1991 р.) У 1951 році установи судово-медичної експертизи були виділені в самостійні – Бюро судово-медичної експертизи, чим і завершилася реорганізація побудови єдиної системи судово-медичної служби країни. У цей період були видані ряд правил, інструктивних листів, циркулярних і методичних документів (Накази Мінздраву СРСР №166 від 10.04.62 р., №718 від 10.09.73 р., №694 від 21.07.78 р.). Завдяки чіткій організаційній структурі служби, науковим розробкам великих учених судово-медична служба Радянського Союзу стала самою професійною і доступною у світі (М.И.Авдєєв, Н.Н.Бокаріус, А.М.Гамбур, А.П.Громов, А.Р.Диньковській, А.П.Загрядська, А.Х.Завальнюк, М.В.Кісін, И.А.Концевіч, В.И.Кононенко, В.Н.Гаків, А.С.Літвак, М.Д.Мазуренко, А.А.Латишев, В.И.Пашкова, В.Я.Попов, О.Х.Поршеян, М.И.Потапов, В.И.Прозеровський, Ю.С.Шевців, В.М.Смольянінов, А.А.Солохин, В.В.Томілін, К.И.Хижнекова, В.И.Чарний, М.Д.Швайкова, Ю.П.Шупик, Л.М.Ейдлін, В.Ф.Черваков).
6. Шостий етап (з 1991р. – по теперішній час) У зв'язку з розпадом Радянського Союзу й одержання Україною незалежності головними задачами судової медицини і судово-медичної експертизи став розробка нормативних регламентуючих документів Головним Бюро судово-медичної експертизи МЗ України на чолі з Головним судово-медичним експертом професором Ю.П.Шупиком. У 1994 році президентом України Л.Кравчуком був виданий закон «Про судову експертизу» № 4038-ХІІ 25.02.1994 у який визначаються правові організаційні і фінансові відносини судової експертизи. 17.01.1995 МЗ України був виданий Наказ №6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України», що погоджений з Верховним Судом, Генеральною

прокуратурою, Службою безпеки, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстицій.

3. Історія розвитку судової медицини на Одещині

Кафедра судової медицини з післядипломною підготовкою Одеського державного медичного університету є єдиною в Україні, яка поєднує навчальну роботу студентів з курсантами по судово-медичній імунології і звичайно має гідну історію. Кафедра судової медицини розпочинає свою історію з 1837 долі рішенням імператора Росії Миколи I "Найвище веління про введення в Рішельєвському ліцеї викладання судової медицини і про визначення професором цього предмета доктора медицини й акушера Рафаловича" от його повний текст, "Государ імператор по положенню Комітету рр. Міністрів унаслідок представлення г. Міністра народної освіти ВИСОЧАЙШЕ повеліти соізволив: у Рішельєвському ліцеї для студентів юридичного відділення увести викладання судової медицини; для чого визначити доктора медицини і акушера Рафаловича, але для того, щоб переваги, званню професора привласнені, були йому надані по вислужі років їм при ліцеї не менш 6-ти років".

У 1865 році Рішельєвський ліцей був реорганізований у Новоросійський (нині Одеський) університет. Юридичне відділення стало юридичним факультетом, де як і раніше викладали судову медицину. Так продовжувалося до 1900-го року, коли в університеті був організований медичний факультет. Відтоді судову медицину стали викладати не тільки на юридичному, але і на медичному факультеті. У 1920 році за рішенням радянського уряду медичний факультет був виділений у самостійний вищий навчальний заклад, тобто в Одеський медичний інститут. Кафедра судової медицини перейшла в цей вищий навчальний заклад.

У 1995 році за рішенням Міністерства охорони здоров'я на кафедрі організований курс спеціалізації й удосконалення по судово-медичній імунології. Як і раніше, викладачі кафедри викладають судову медицину на юридичному факультеті університету (нині – Юридичному інституті), в Інституті внутрішніх справ, національній юридичній академії та Морському університеті.

У розвитку судової медицини і судово-медичної служби Одещини великий внесок внесли видні вчені та організаторі служби професори Рафалович, А.В.Корш, Ю.Н.Жмайлович, Д.Д.Крилов, М.І.Райський, С.Н.Шершавкін, М.А.Васильєв, А.Н.Фадєєв, доценти С.Б.Гольштейн, М.Г.Зелінський, С.В.Гринбейн, Л.Д.Чеканов, Ю.Ю.Блохін. З 1995 року виходить "Український судово-медичний вісник". У цьому ж році на базі кафедри судової медицини з основами права був введений курс судово-медичної імунології. З 26.02.2003 наказом МОЗ України №86 кафедра судової медицини з післядипломною підготовкою Одеського державного медичного університету стала опорною по судово-медичній імунології. Судова медицина та судова медична служба України має довгу і цікаву історію, видатних вчених, чітку організаційну систему, високий професіоналізм, тому займає передові наукові позиції у світі.

У підручниках і посібниках із судової медицини даються різні визначення предмета судової медицини. М.І.Райський (1953 р.) писав, що судова медицина є «медициною в праві». Ю.С.Шевців і А.М. Гамбург (1980) дали таке визначення:

«Судова медицина являє собою медичну дисципліну, що розробляє медичні і біологічні проблеми, що зустрічаються в судовій практиці».

І.О. Концевич Б.В. Михайличенко (1997 р.) вважають, що «судова медицина - це галузь медичної науки, що вивчає питання медичного, біологічного, медико-криміналістичного характеру для потреб правосуддя, законодавства й охорони здоров'я».

4. Визначення судової медицини, її ознаки

Ми вважаємо, що найбільш повне і точне визначення судової медицини було дано на 1-ом Всесоюзному з'їзді судових медиків у 1976 році: «Судова медицина - це самостійна наука, що представляє собою сукупність медичних, біологічних і інших знань, творчо перероблених і спрямованих на рішення задач правосуддя й охорони здоров'я». У цьому визначенні відбиті чотири головних ознаки судової медицини.

1-а ознака. Судова медицина - самостійна наука, що постійно розвивається. Ведучу роль у розвитку судової медицини грають викладачі кафедр і курсів судової медицини.

Слід зазначити і наукову активність деяких практичних працівників судово-медичної служби.

2-а ознака. Відзначає енциклопедичність змісту судової медицини, указує, що судова медицина являє собою сукупність медичних, біологічних і інших знань. З якими ж галузями знань зв'язана судова медицина?

З медичних наук варто назвати: нормальну анатомію, цитологію, гістологію з ембріологією, патологічну анатомію, нормальну фізіологію, патологічну фізіологію, фармакологію, травматологію, неврологію, нейрохірургію, психіатрію, хірургію, акушерство і гінекологію, терапію, офтальмологію, ЛОР, дерматовенерологію, рентгенологію з радіологією, інфекційні хвороби, педіатрію, урологію з нефрологією, стоматологію і т.д.

Судова медицина тісно зв'язана з наступними біологічними науками: ботанікою, зоологією, біологією, антропологією, молекулярною біологією і генетикою, імуногематологією, імунохімією, мікробіологією, епідеміологією, біомеханікою, біосопроматом, реологією й ін.

Традиційно судова медицина зв'язана і з ін. галузями знань. Тут варто назвати: фізику, статику, динаміку, кінематику, хімію, математику, опір матеріалів, криміналістику, юриспруденцію, військові науки, логіку, психологію і т.д.

Методологічну основу судової медицини складають філософія, етика, естетика.

На зорі свого існування судова медицина дійсно являла собою звід загальмедичних знань, що був скомпонований з інформації, накопиченою терапією, хірургією, травматологією й іншими спеціальними медичними дисциплінами. Специфічних судово-медичних досліджень і їхніх методів не існувало. Не було також і спеціальної судово-медичної інформації. Інтенсивний розвиток судово-медичних досліджень наприкінці минулого й особливо в нинішнім столітті привело до того, що ситуація різко змінилася. Висновки судово-медичних експертів базуються не тільки на загальномедичних знаннях, але і на

специфічній інформації, отриманій в процесі експериментальних і теоретичних досліджень судових медиків. Судова медицина має свої спеціальні методи дослідження, що застосовуються тільки в судовій медицині, наприклад: моделювання, фрактографія, ідентифікація особистості й інші. У результаті кропіткої роботи судових медиків установлені загальні і приватні закономірності формування різних ушкоджень, постмортальних змін і інших явищ і процесів, що відбуваються в організмі людини чи в трупі в результаті впливу зовнішнього середовища.

Енциклопедичність судової медицини дуже образно виразив відомий судовий медик Е.О. Мухін ще наприкінці 19 сторіччя. Він писав: «Судовий лікар повинен бути філософом, медиком, хірургом, акушером і навіть юристом, принаймні, настільки, наскільки це потрібно для його цілей; більш того необхідно, щоб його щиросердечні якості відповідали важливості його звання, - образ його повинний бути добродішним, справедливість непохитна; цілковите самовладання і безстрашність, твердість у судженнях, прагнення до істини - повинні складати інші риси його характеру».

3-я ознака. Підкреслює творчий характер судової медицини. Це означає, що судова медицина не є механічною сумою медичних, біологічних і інших знань. Наукову інформацію з цих наук судова медицина творчо переробляє, адаптує для рішення задач правоохоронних органів. Наприклад, використовуючи знання по патологічній анатомії, гістології, патофізіології, травматології, криміналістики, балістики й інших наук по вогнепальних ушкодженнях, судова медицина вирішує свої, специфічні питання за пропозицією правоохоронних органів, наприклад:

- Чи є дане поранення вогнепальним?
- Якщо так, то чи є воно наскрізним, сліпим чи дотичним?
- Чи є поранення кульовим, осколковим чи воно заподіяно дробом, картечкою?
- Чи не нанесене дане ушкодження вистреляною кулею (кулями) спеціального призначення, наприклад, пристріляною, запальною і т.д.?
- Де розташовані вхідні і вихідні отвори?
- Скільки мається вхідних і вихідних отворів на одязі і тілі покійного, і який вхідний отвір відповідає якому вихідному отвору?
- Скільки поранень виявлено на трупі?
- Чи відповідає кількість ушкоджень на тілі кількості ушкоджень на одязі потерпілого, а якщо ні, то з якої причини?
- Яке поранення нанесене першим пострілом?
- Чи заподіяні поранення одиночними пострілами чи пострілами очередно з якої-небудь автоматичної зброї?
- Через які тканини й органи проходить раньовий канал і який його загальний напрямок?
- Який напрямок пострілу?
- З якої відстані зроблений постріл, що заподіяв поранення?
- Чи заподіяні поранення пострілами з одного екземпляра зброї чи декількох?
- З якого виду зброї зроблений постріл, що заподіяв поранення?
- Який калібр зброї, яким нанесене дане вогнепальне поранення?
- Які поранення носять прижиттєвий і які - посмертний характер?

- Чи міг сам потерпілий заподіяти собі дане поранення?
- Яке було взаємне розташування потерпілого та того хто стріляв зі зброї в момент пострілу.
- Яка давнина заподіяння поранень?
- Від якого поранення наступила смерть?

Жодна з перерахованих вище наук не зможе дати відповіді на більшість з цих питань: патанатомія, травматологія і т.д. На ці питання дає відповіді тільки судова медицина, що має свої специфічні знання, свої методи дослідження, свій досвід. От що означає вираження «творчий характер судової медицини».

4-а ознака. Формулює головні задачі судової медицини. Їх дві:

- допомога правоохоронним органам у розслідуванні і розкритті злочинів (органи дізнання – міліція, органи державної безпеки, командири військових частин, начальники виправно-трудоустанов, органи держпожежнагляду, органи прикордонної охорони, капітани морських суден у далекому плаванні; органи попереднього слідства (слідчі прокуратури, слідчі МВС, слідчі СБУ); прокуратура; суд та адвокатура).

- допомога органам охорони здоров'я в поліпшенні медичної допомоги населенню.

У судовій медицині, як і в будь-якій іншій галузі знань, можна виділити:

- теорію, тобто науку і практику, що називається судово-медичною експертизою.

5. Системи організації судово-медичної експертизи

Судово-медична експертиза здійснюється майже у всіх країнах світу, однак, форми її організації відрізняються розмаїтістю. Тут можна виділити 4 основних типи організації судово-медичної експертизи.

Перший тип. Система коронерів і медичних обслідувачів, що прийнята в США. Коронери обираються в невеликих містах країни і працюють при судах присяжних. В даний час вони можуть мати не тільки медичну і юридичну освіту. Як правило, вони не мають медичну освіту, при необхідності вони запрошують для виконання визначених судово-медичних експертних задач лікарів, наприклад, для розтину трупів. Коронери проводять суспільне розслідування випадків насильницької і раптової смерті, про результати якого складають документ, що називається «інквест». Разом із присяжними засідателями вони виносять рішення про причину смерті.

У великих містах США відповідним губернатором призначаються медичні обслідувачі, що виконують судово-медичні експертні функції. Медичні обслідувачі - це лікарі-патологи, що працюють в області судової медицини на європейському рівні. Експертизи, проведені ними, характеризуються більш високим рівнем у порівнянні з експертизами, здійснюваними коронерами.

У Нью-Йорку маються часні Академія судово-медичних наук і Інститут судової медицини. За останні десятиліття в США почався процес реорганізації судових експертиз, у тому числі і судово-медичній експертизі. Здійснюється комплексация усіх видів експертиз. Була організована американська Академія судових наук що включає 10 секцій: загальної судової експертизи, патології,

судовій антропології, одонтології, психіатрії, токсикології, криміналістики, технічної експертизи документів, інженерії, юриспруденції. У складі Академії працює 3100 експертів. Вони проводять експертизи, як у США, так і в інших країнах світу. Кожна секція (асоціація) забезпечує професійний розвиток наукових досліджень у своїй галузі, проводить семінари, зустрічі, випускає періодичні видання, щорічно преміює найбільш активних і здатних експертів. Академія забезпечує підвищення професійного рівня експертів на платних курсах. На різні заходи Академія щорічно витрачає до 1 млн. доларів.

Поряд з Академією судових наук у США організовані численні експертні установи. У ряді штатів маються головні судово-медичні експерти. Вони можуть підкорятися губернатору штату, прокурору штату, муніципалітету, поліції, шерифу, ФБР, агентству по боротьбі з наркотиками. Однак не у всіх медичних вузах є кафедри судової медицини.

Другий тип. “Вільна” судово-медична експертиза. Характеризується тим, що працівники правоохоронних органів вільні в виборі експерта. Вони можуть запросити для виконання судово-медичної експертизи будь-якого лікаря, частіше – хірургів. Цей тип експертизи прийнятий в Англії і деяким іншим країнам.

Третій тип. Присяжна судово-медична експертиза. Вона прийнята у Франції, у багатьох арабських країнах. Сутність її полягає у тому, що для проведення судово-медичних експертиз залучаються не будь-які лікарі, а тільки ті, котрі були внесені в списки і затверджені органами влади. У ці списки включаються найбільш досвідчені і кваліфіковані лікарі різних спеціальностей. Після затвердження ці лікарі дають присягу, що будуть чесно сумлінно виконувати експертні функції. Звідси і відбулася назва цього типу експертизи.

В окремих державах лікарі, що роблять судово-медичну експертизу, підлегли прокуратурі, що не виключає відомого впливу останньої на висновок лікаря-експерта. У Фінляндії вони перебувають у віданні Міністерства внутрішніх справ, де є фахівець судовий медик, якому підлегли губернські експерти (як правило, один експерт на всю губернію). Судово-медичні дослідження трупів проводяться найчастіше зовнішнім оглядом, іноді частковим розтином. Речовинні докази досліджуються в поліцейських управліннях.

У Китаї в даний час вищими науковими й експертними інстанціями по судовій медицині є Інститут судових наук Міністерства національної безпеки (Пекін) і Головний інститут судової медицини Міністерства юстиції (Шанхай). Лабораторні відділення інститутів добре оснащені, що дає можливість проводити судово-біологічні, токсикологічні і медико-криміналістичні дослідження на високому рівні.

В Австралії (на прикладі штату Вікторія) функціонує інститут судової патології, що підкоряється раді директорів, що складається з керівників штату (генерального прокурора, начальника поліції, міністра охорони здоров'я, коронера), а також ректора університету і директорів всіх інститутів цього ж університету. Дана рада підлегла парламенту штату, що фінансує інститут.

Директор інституту призначається радою директорів університету і не може бути звільнений від займаної посади навіть урядом штату. Директор є одночасно завідувачем кафедрою.

Четвертий тип. Посадова, штатна судово-медична експертиза. Є кращою формою організації експертизи. В Україні посадова, чи штатна, судово-медична експертиза представлена судово-медичною службою. Її структура і правила роботи викладені в наказі МЗ України №6 від 17 січня 1995 року «Про розвиток і удосконалення судово-медичної служби в Україні». Цей наказ і відповідні правила Ви будете докладно вивчати на практичних заняттях.

6. Судово-медична служба України, її регламентація

Тут варто підкреслити дві головні особливості судово-медичної служби України.

По-перше. Судово-медична служба України складається з обласних бюро СМЕ (іх 25), республіканського бюро СМЕ автономної республіки Крим, Київського міського і Головного бюро СМЕ (яке очолює всю службу в країні). Усі бюро мають однакову, типову структуру, що визначена наказом МЗ України №6 від 17.01.95 р.

По-друге. Усі види діяльності судово-медичних експертів, що входять до складу державної служби, регламентовані відповідними правилами. Так є:

- Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень
- Правила проведення судово-медичних експертиз із приводу статевих станів
- Правила проведення судово-медичної експертизи трупів
- Правила проведення судово-медичних експертиз у відділеннях судово-медичної гістології
- Правила проведення судово-медичних експертиз у відділеннях судово-медичної цитології
- Правила проведення судово-медичних експертиз у відділеннях судово-медичної імунології
- Правила проведення судово-медичних експертиз у відділеннях судово-медичної токсикології
- Правила проведення судово-медичних експертиз у відділеннях судово-медичної криміналістики
- Правила проведення судово-медичних експертиз за матеріалами карних і цивільних справ (комісійних)

У цьому ж наказі викладаються Положення про різних посадових осіб судово-медичної служби України.

Крім судово-медичних експертів, що працюють у державній службі, судово-медичною діяльністю мають, право займатися лікарі будь-якої спеціальності за запрошенням правоохоронних органів і викладачі кафедр і курсів судової медицини.

Лікарі, яких залучають для виробництва експертиз, іменують себе лікарями-експертами, а викладачі зберігають назву своєї посади. Наприклад, асистент кафедри судової медицини, доцент, професор, завідувач кафедрою.

Таким чином, в Україні експертизи можуть проводити: судово-медичні експерти, лікарі-експерти і викладачі відповідних кафедр.

Як стати судово-медичним експертом, тобто фахівцем, що працює в

державній судово-медичній службі? Тут є кілька шляхів.

а) Через аспірантуру чи при кафедрах курсах судової медицини.

б) Через клінічну ординатуру по судовій медицині.

в) Через спеціалізацію на кафедрі судової медицини Київської медичної академії післядипломної освіти чи на кафедрі судової медицини Української Академії удосконалення лікарів (м. Харків).

г) Через інternатуру, як це здійснюється по багатьох інших спеціальностях.

Судова медицина і судово-медична експертиза відіграють велику роль у розслідуванні і розкритті злочинів. Ця роль реалізується шляхом проведення експертиз. Тут слід зазначити 5 її основних видів.

1. Експертиза живих осіб, тобто експертиза потерпілих, обвинувачуваних і інших осіб - 55% всього обсягу.

2. Експертиза трупів (до 30% обсягу роботи)

3. Експертиза речовинних доказів.

4. Експертиза за матеріалами карних і цивільних справ.

5. Експертиза на судових засіданнях.

Відповідно цим видам експертизи розрізняють наступні об'єкти експертизи чи дослідження:

1. Живі особи / тобто потерпілі, обвинувачувані й інші особи/.

2. Трупи.

3. Речовинні докази, наприклад плями крові, сперми, волосся, слина й ін.

4. Матеріали карних і цивільних справ. В основному це різні медичні і судово-медичні документи.

5. На судових засіданнях об'єктами експертизи можуть бути як матеріали карних і цивільних справ, так і живі особи, а також речовинні докази.

Судова медицина і судово-медична експертиза надають велику допомогу органам і установам охорони здоров'я. Тут використовуються такі види роботи: судово-медичні експертизи по справах про залучення до відповідальності медичних працівників; інформування органів і установ охорони здоров'я про дефекти, виявлених і при наданні медичної допомоги населенню; проведення клініко-судово-медичних конференцій; розробка й аналіз матеріалів по різних темах (травматизму, раптовій смерті, лікарським помилкам і т.д.); проведення науково-практичних конференцій; видання збірників праць і іншої наукової продукції, що має обопільний інтерес і т.д.

7. Процесуальні та організаційні положення судово-медичної експертизи

Значення судово-медичної експертизи в діяльності органів правосуддя та охорони здоров'я. Судово-медичній експертизі підлягають речові докази із слідами біологічного походження, тому для її проведення необхідні знання в галузі медицини та біології. Такими речовими доказами є кров, виділення людського тіла, частини людського тіла, частини тканин та органів, рідкі середовища організму, сім'яникова рідина, волосся та інше.

Проведення судово-медичної експертизи регламентовано рядом статей кримінального, кримінально-процесуального, громадського та громадсько-процесуального кодексів України, правилами, методичними листами, вказівками, інструкціями.

Згідно ст.75 КПК України експертиза призначається в тих випадках, коли для вирішення певних питань в процесі попереднього слідства або судового закладу необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання. В якості експерта може бути викликана будь-яка особа, яка володіє необхідними знаннями для надання висновку з досліджуваних питань. Питання, які ставляться експерту, а також його висновок по них, не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

Експерт дає висновок від свого імені і несе особисту кримінальну відповідальність за нього. В випадку необхідності по справі може бути призначено декілька експертів, які дають загальний висновок. Якщо експерти не прийшли до згоди, то кожний з них складає свій висновок окремо.

Висновок експерта для особи, який проводить дізнання, слідчого, прокурора та суду не обов'язково, але незгода з ним повинно бути мотивовано в відповідних установах, визначеннях, вироках.

Якщо експертиза буде признана неповною або недостатньо точною, може бути призначена додаткова експертиза, яка призначається тому ж або іншому експерту.

Якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або невідповідним іншим матеріалам справи, або інакше викликає сумнів в його правильності, може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається іншому експерту або іншим експертам.

Не можуть бути експертами особи, які знаходяться в службовій або іншій залежності від звинуваченого, потерпілого або які були раніше ревізорами по справі.

Судово-медичну експертизу проводять лікарі, які володіють спеціальними знаннями в галузі судово-медичної медицини, тобто судово-медичні експерти. Підготовку в цій галузі з 1995 року лікарі одержують на базі кафедри судової медицини, з курсом судово-медичної імунології Одеського національного медичного університету з 2000 року. По закінченню курсів спеціалізації курсанти одержують сертифікат, який дає право проводити всі види судово-медичних експертиз речових доказів із слідами біологічного походження.

Судово-медичний експерт несе відповідальність перед законом за виконання експертних функцій і наділений тими ж процесуальними уповноваженнями. До спеціаліста, який проводить експертизу, закон представляє дві основні вимоги:

1) компетентність, тобто необхідність наявності спеціальних знань та навичок для участі в даній слідчій діяльності. (ст. 128 КПК України).

ЕКСПЕРТ ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ:

1. явитися по виклику особи, який проводить дізнання, слідчого, прокуратури, суду і дати правильне заключення на представлені питання (ст.77 КПК України);

2. зберігати таємницю слідства;

ЕКСПЕРТ МАЄ ПРАВО:

1) знати цілі і задачі експертизи;

2) знайомитися з матеріалами справи;

3) бути присутнім при проведенні при проведенні дізнань та інших дій слідства з дозволу органів слідства і задавати питання, які мають відношення до предмету

експертизи;

- 4) просити про залучення відповідного спеціаліста у випадку складності експертизи;
- 5) просити представлення йому певного часу для ознайомлення з необхідною літературою;
- 6) відмовитись від відповіді на питання, які виходять за межі його компетенції;

Лікар-експерт несе відповідальність за злісне ухилення або відмову без поважних причин від виконання експертизи (ст. 385 КК України), за дачу завідомо неправдивого висновку (ст. 384 КК України) і за розголошення таємниці слідства (ст. 387 КК України). За розголошення таємниці слідства до відповідальності можуть бути залучені також консультанти і курсанти, які в період учбового-процесу знайомляться з даними попереднього слідства.

5. Матеріали щодо активації студентів під час проведення лекції:

Основні поняття: судова медицина, ознаки судової медицини, судово-медична експертиза, об'єкти судово-медичної експертизи

6. Загальне матеріальне та методичне забезпечення лекції:

Учбовим приміщенням для читання лекції є кафедральна аудиторія, обладнана мультимедійним та діапозитивним проекторами. Наочно-ілюстративні матеріали: презентація в форматі PowerPoint «Історія та розвиток судової медицини», «Організаційно-правові аспекти судово-медичної експертизи», таблиці «Об'єкти судово-медичної експертизи», «Структура бюро судово-медичної експертизи», «Нормативно-правові акти, які регламентують діяльність судово-медичного експерта»

7. Матеріали для самопідготовки студентів:

а) з теми викладеної лекції:

1. Поняття про кодекси, їх різновиди та питання, які вони регламентують;
2. Організація судово-медичної служби в Україні.
3. Структура бюро судово-медичної експертизи та функції його підрозділів;
4. Права, обов'язки та відповідальність лікарів під час виконання судово-медичних експертних функцій.

Тестові завдання:

1. Проведення судово-медичної експертизи передбачене:
  - А. Відомчими правилами
  - Б. Вимогами родичів
  - В. Статтями кодексів
  - Г. Усним розпорядженням головного лікаря лікувальної установи
  - Д. Направленням лікувальної установи
2. Лікар будь-якої спеціальності може бути залучений для проведення експертизи:
  - А. Так
  - Б. Ні

3. Лікар будь-якої спеціальності, який залучений для проведення судово медичної експертизи, іменується як:

- А. Експерт
- Б. Судово-медичний експерт
- В. Лікар-експерт
- Г. Консультант
- Д. Лікуючий лікар

4. Лікар-експерт за експертизу, що проводиться, несе таку ж відповідальність, як і судово-медичний експерт:

- А. Так
  - Б. Ні
5. При проведенні експертизи експерт зобов'язаний:
- А. З'явитися за викликом слідчого, прокурора, суду
  - Б. Проконсультуватися з адвокатом
  - В. Дати правильний висновок на поставлені питання
  - Г. Вивчити кримінально-процесуальний кодекс
  - Д. Зберігати слідчу таємницю

6. При проведенні експертизи лікар-експерт має право:

- А. Знати цілі і задачі експертизи
- Б. Знайомитися з матеріалами справи
- В. Дати правильний висновок на поставлені питання
- Г. Вивчити кримінально-процесуальний кодекс
- Д. Зберігати слідчу таємницю

7. При проведенні експертизи експерт або лікар-експерт має право:

- А. Знати цілі і задачі експертизи
- Б. Знайомитися з матеріалами справи
- В. Бути присутнім на допитах
- Г. Відмовитися від відповіді на питання, що виходять за межі його компетенції
- Д. Просити надання часу для ознайомлення з необхідною літературою

8. Судово-медичний експерт, як і лікар-експерт, несе відповідальність відповідно до кримінального кодексу за:

- А. Відмову від відповіді на питання, що виходять за межі його компетенції
- Б. Ухилення від виконання експертизи
- В. Відмову без поважних причин
- Г. Дачу заздальгідь неправдиве показання
- Д. Розголошення слідчої таємниці

9. До поважних причин, що дозволяють лікарю-експерту відмовитися від виконання експертизи, відносять

- А. Небажання в проведенні експертизи
- Б. Зацікавленість в результатах експертизи
- В. Лікарська спеціальність-хірург
- Г. Некомпетентність в поставлених питаннях
- Д. Лікарська спеціальність-педіатр

10. Судово-медична експертиза відповідно до кримінально-процесуального кодексу обов'язково призначається для:

- А. Визначення роду насильної смерті
- Б. Встановлення причини смерті
- В. Встановлення характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень
- Г. При статевих злочинах
- Д. Для встановлення віку

Література

Основна

1. Судова медицина. Медичне законодавство : підручник : у 2 кн. / Б.В. Михайличенко, В.А. Шевчук, С.С. Бондар та ін. ; за ред. акад. НАМН України проф. В.Ф. Москаленка, проф. Б.В. Михайличенка. — Кн. 1 : Судова медицина. — К. : ВСВ «Медицина», 2011. — с. 5 – 42.

Додаткова

1. Завальнюк А.Х. Судова медицина : Курс лекцій / А.Х. Завальнюк. – Тернопіль: ТДМУ, 2006. – с.5 – 54.

2. Судова медицина : Підручник / А.С. Лісовий, Л.Л. Голубович, П.Л. Голубович та ін.; за заг. редакцією Лісового А.С., Голубовича Л.Л.. – К.: Атака, 2008. – с. 5 – 24.

3. Судова медицина / І.О. Концевич, Б.В. Михайличенко та ін.; за редакцією І.О. Концевич, Б.В. Млхайличенка. – К.: МП «Леся», 1997. – с. 7– 55.

б) з теми наступної лекції

Питання

1. Визначити поняття "танатологія". Загальна, окремо та молекулярна танатологія.
2. Особливості судово-медичного дослідження трупу.
3. Поняття "смерть". Класифікація смерті.
4. Патолофізіологія процесу вмирання.
5. Судово-медичне значення термінальних станів.
6. Клінічна та біологічна смерть, їх діагностика.
7. Діагностичні критерії для визначення смерті мозку.
8. Уявна смерть.
9. Імовірні та абсолютні ознаки смерті. Ранні трупні явища, їх значення.
10. Пізні трупні явища. Природна консервація трупа.
11. Судово-медичне визначення часу настання смерті.

Література

ОСНОВНА : Судова медицина: підручник / За ред. В.Д. Мішалова, - Чернівці: «Місто» 2018. - 572 с.

ДОДАТКОВА: Судова медицина: підручник / За ред. В.Ф. Москаленка, Б.В Михайличенка. - К.: ВСВ Медицина, 2011. - 448 с.
Судова медицина” Завальнюк А.Х. Курс лекцій, Тернопіль 2000 р. с. 530-580

8. Література, яка використана лектором для підготовки лекції

1. Завальнюк А.Х., Кривда Г.Ф., Юхимець І.О. Етично-правові аспекти лікарської діяльності в Україні / монографія. Одеса 2008

2. Завальнюк А.Х., Кривда Г.Ф., Юхимець І.О. Отрути та отруєння: судово-медичний аспект / монографія — Одеса 2009
3. Старовойтова Р.О., Мішалов В.Д., Кривда Г.Ф. Судово-медична цитологія. Навчально-методичний посібник. Одеса, 2007.
4. Кримінальний кодекс України в редакції від 14.11.2020р.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України в редакції від 11.09.2020р.
6. Закон України «Про судову експертизу» № 4038-ХІВ редакції від 03.07.2020 р.
7. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-ХІВ редакції від 24.07.2020 р.
8. Наказ МОЗ України «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» № з0248-95 від 17.01.1995 р.
9. Кривда Г.Ф. Осмотр трупа и вещественных доказательств на месте происшествия: научно-методическое пособие / Г.Ф. Кривда, А.Н. Демиденко, Р.Г. Кривда. — Херсон: Наддніпряночка, 2012. — с. 12 – 26.
10. Завальнюк А.Х. Судова медицина : Курс лекцій / А.Х. Завальнюк. – Тернопіль: ТДМУ, 2006. – с.55 – 158.
11. Судова медицина : Підручник / А.С. Лісовий, Л.Л. Голубович, П.Л. Голубович та ін.; за заг. редакцією Лісового А.С., Голубовича Л.Л.. – К.: Атака, 2008. – с. 258 – 357.

Електронні інформаційні ресурси

1. Веб-сайти університетів та електронні ресурси мережі «Інтернет».
2. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
4. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text>
5. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>